

деп атқамінерлердің (Сатылған, Дарубай) іс-әрекетін тайға таңба басқандай тура айттып, ащы ажуаға айналдырады. Екі әкімнің қылығын мәймөңкелемей тіке мінеп масқара етеді. Ақалақшы-зәңгі болып мәнсапқа басы айналғандарға көңілі толмайды, олардың адамгершілікке жатпайтын істерін беттеріне басады. Бұл тараптан келгенде тағы да Абаймен қабысатын тұстары бар екенін көреміз.

Қорыта айтқанда, Таңжарық шығармаларының ағартушылықтан азатшылдыққа бағыт алып, идеялық-эстетикалық жақтан терендеуіне өлең өрнегінің түрленіп, дүниетанымының кеңеюіне Абай бастаған

өнерлі шоғырдың үлгі-өнегесі аз болмаған. Шыңжан өлкесіндегі қазақ әдебиетінің қалыптасып дамуы жолында қалам тартқан ақындардың кемелденіп, рухани жетілуіне тірек болған бұлақ көздің бірі – Абай мұрасы. Кезінде Абай мұрасы ата жұрттан тысқары тұратын қазақ қауымына да кең тарап үйретер үлгі-өнегесі, ғибрат-тағылымы аз болмаған.

В своей статье профессор З. Сейтжанов рассматривает то, как развивается казахская литература за рубежом и как воспринимают великого поэта Абая.

In the article professor Z. Seytzhonov considers as the Kazakh literature abroad and as poet Abay apprehended great develops.

«Қараормандағы» адамдардың тағдыры

Ш. Шортанбаев¹, М. Таубалдиев²

өл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың¹аға оқытушы, ²4 курс студенті

Аннотация. Мақалада авторлардың қаламгер Қалихан Ысқақовтың «Қараорман» атты романына, оның көркемдік әлеміне, тіліне, стиліне, образ жасау тәсіліне талдау жасау арқылы жазушының кейіпкер дүниетанымына үнілудегі кемелдігі мен суреткерлік шеберлігін, авторлық ұстанымын айқындауы қарастырылған.

Әдебиет – ардың ісі. Жазушы – ар мен адалдықтың, қауымның қайғысы мен қуанышын теңдей теңгерген елдің көзі мен құлағы, сөзі мен өзі. Ардың жүгін арқалау- машақат, машақатты болса да, мәртебелі. Қаламгер боп туу-зор бақыт, сол бақытты баянды қылу – зор жауапкершілік. Әдебиет атты мұхитымызды сөзді сөз, тың ойларын қайталанбас құштарлықпен өзіндік арна арқылы рухани байлығымызды молайтып жатқан дарындар аз емес. Қазақтың қара сөзін қуаттандырып, көркем ойды сөз сәулесімен нұрландыру талантқа тән. Айтылған ой көрнекті қазақ жазушысы Қалихан Ысқаққа да қатысты. Қазақ қаламгерлерінің арасындағы шоқтығы биік, пайымы бөлек, парасаты жоғары қаламды серік еткен Қалихан жайында сөз қозғау оңай емес. Танымынан тамыр алған, жүрегінен жыр боп төгілген туындыларын талдау одан да қиын. Оқырман қауымға атын шығарған тұңғыш туындысы "Қоңыр күз еді" повесі. Шығарма өзінің балалық шағындағы өмірін өксігімен және өз махаббатымен тұтас күйінде бұзбай – жармай қа-

ғаз бетіне түсіре салғандай әсерге бөлейді. Повестегі бізге таныс интернат өмірі бар шындық қалпымен көзімізге елестейді. Мұнда сезім мөлдірлігі, жан тазалығы және турашылдығымен есте қалатын шыншыл да бірегей бейнелер кездеседі. Қасым, Алтын, Қомшабай бейнелерін сомдағанда, қаламгердің шын сыры, ой – арманының гуманистік сипаттары жарқырай көрінетіні айқын. «Теңіздің қасиеті тамшыдан танылады» демекші, алғашқы қадамынан-ақ өзінің айқын қолтаңбасын танытты. Жазушының үздік шығармалары орыс, украин, өзбек, татар, чех, словак, неміс тілдеріне аударылып басылуды да көп нәрседен хабардар еткендей.

Қ. Ысқақовтың қаламынан туындаған шығармалардың қай-қайсысын алсаң да, көз алдымызға бүкіл Алтай өңірі өзінің ғажайып тұтас тұлғасымен, әсем табиғатының көрінісімен жанды баурайды. Тіпті халық жазушысы Қабдеш Жұмаділовтің: "Алтайдың тұмса табиғатын, шулаған қара орманы мен Бұқтырманың булыққан сарынын көркем прозада бірінші рет бейнелеген - Қ. Ысқақов."- деген сөзінде терең

сыр жатыр. Айтылған ойымыздың дәйекті дәлелі ретінде қаламгердің 1981 жылы жарық көрген «Қараорман» романын алсақ та жеткілікті.

Романның көтерген жүгі қомақты. Орманшылардың тұрмыс-тіршілігін көрсету арқылы адам тағдырын алдыңғы кезекке шығарып, қоғамның әрқилы сәтін, кезеңнің келеңсіз тұстары мен шуақты мезеттерін көркем сөзбен кестелеп, талабы өскелең оқырман қауымды бейжай қалдырмайды. Оқиға Алматыдағы орман шаруашылығы институтын тәмамдаған Бекеттің жұмыс іздеп, Әбдіжапармен әңгімелесуінен басталады. Оқиға бірте-бірте өрбіп, Жындысайдағы жалқы өмірдің күйбеңіне түсіп, тартыс шиеленісе түседі.

«Қараорман» романы Алтай өңірінің әсем табиғатын, ондағы орманшылардың әрекетін суреттеумен шектеле ме? Әрине, жоқ.

Табиғат – адам өмірімен біте қайнасқан тіршілік ортасы. Одан адамды, керісінше, табиғатты адамнан әсте бөлуге болмайды, бүтіннің бөлшегі, жартының жарымы. Заңдылыққа негізделген бұл шарттың көркем шығарма да көрінуі де заңды. Автор қалай көрсете алған? Оқырманның көз алдына палитралы картина елестей ме? Мәселе осында. Көркем шығармадағы мына мына бір сәттер: «Қара орманның көкжиектегі тұтасқан сілемі қара жартастардың өркеш-өркеш жақпарындай ырсыып, боз шаңырақтың күмбезін түртіп тұр. Тайғаның түні мақпал қара. Тайғаның түні тым-тырыс», немесе «Шаңқай түс болса да, таудың теріскейі алакеуім. Оның үстіне ала шарбы бұлт күн көзін кіреукелеп, боз аспанның реңі кірлеген бөздей сынық. Сай-сала суық, жазғы салымғы күңгірт те меңіреу орман көңілді құлазытып, тірлік біткенді жаныштап тастаған». Жазушының сөзден сурет сала білу шеберлігіне таңданбасқа шараң жоқ! Жалпы, алғанда адамның көңіл күйін ауа райымен, табиғаттың сан алуан қалпымен байланыстыру бұл шығармада жиі кездеседі. Мәселен, романның соңында Жақыптың ауылдан кеткен сәтін суреттейтін мына бір деталь соның айғағы: «Жақып ауланың қақ ортасында тұнып алып ысқырып жіберді; шатыр ішінен пар-пар ұшқан кептерлердің қанат тарсылы ауаны жаңғыртты көтергіш кранның қалың орманы сыңысқан жатақтар жұртын екі-үш айналды да көз талдырып әуелей берді; қайтып оралмайтындай қара орманның құсына шейін үркіткен Жақып көңілінің құсымен қош-тасқандай аспанға ұзақ сүзілді, қырықтан асқанша алданыш боп келген жастық дәуреннің соңғы сарқытымен біржола қош айтысып еді».

Қаламгер кейіпкерінің жан күйзелісін, көңілінің кірбің шалып, жабырқау тартқан мезетін шебер жеткізе білген.

Романдағы оқиға Әбдіжапар, Жақып, Мешел, Бескемпір, Сифат, Бекет, Сан Саныч, Осип қарт, Леся сынды кейіпкерлердің қатысуымен өтеді. Әр кейіпкердің өзіне тән характері бар. Әбдіжапар заманның қабағын аңдыған қу-пысықай болса, Мешел дүниеқоңыз, Сифат қызқұмар сері мінезді, Осип қарт әңгімешіл, Леся жеңілтек. Үнемі осы мінезде көрінбейді, бұлар да адам, бір күйден екінші күйге ауысып отыратын сәттері көп, себебі өмір ғой, ал көркем шығарма – өмірдің өнердегі сәулесі. Туындыдағы көтерілген мәселе бүгін де маңызын жойған жоқ, романның өміршеңдігі де сол. Әбдіжапардай «түлкі заманды тазы боп шалған» жандар аз ба?! Леспромхоздың жоспарын асыра сілтеп, қалған қаражатты қалтаға басқан Әбдіжапар кейін лесхоздың директоры Сифаттың сөгісіне қалып, «жүтқанын қайтарып, жыртқанын жаматады». Бұл біздің өміріміздің өзекті мәселесіне айналған жемқорлық пен парақорлықтың пошымы сол кездің өзінде де өміршеңдігін жоғалтпаған! Жындысайдың жыл сайын жүдеу тартқан күйін бей-берекет шабылған ағаштардың кесірінен екенін, табиғаттың тамаша көркін қолдан құртып жатырғанын жазушы Шерубай мен Осип қарттың аузымен айтқызады. «Адамзаттың табиғатсыз күні жоқ, Оны айтуға табиғаттың тілі жоқ» деген байламды пікір осы орайда ойға еріксіз оралады.

Зинақорлық, нәпсіқұмарлық – адам баласының өмірімен біте қайнасқан қасіреті. Лесяның кішкентайдан дос болып, кейін өмірлік серігіне айналған Жақыптың көзіне шөп салуы, ол теңіз флотына кеткенде, Анисимнің Петькасымен көңіл жарастыруы, Бекетке қыр көрсетуі оқушыны жамандықтан сақтануға шақырады. Оқисың, ойланасың. Жақыптың бел ауруына ұшырап, күйзелген күйініші жаныңа батады, Лесяны соны неге түсінбейді деп кей кезде жек көріп те кетесің. Леся образы осыны аңғартады.

Мешелдің мешкейлігін көріп, алғашында одан алшақтайсың. Кейін оған жанашырлық сезімің оянады. Неге? Кішкентайдан өгей әкеден көрген қорлығы, жоқшылық пен мұқтаждық оны осы жағдайға жеткізген. Ақшаға құмарлығы оның жайлы тұрмысты аңсауынан туғанын, бақытты күндерге үмтылысы екенін түсінесің. Жәмиламен қосылып, өмір ағысына бейімделіп, барлығын жанаша бастайды.

Бекеттің образы өзінше бөлек. Оның талпынысы, өмірге құлшынысы басқаларға ұқса-

майды. Институтты бітірген жас маман кейін лесхоздың бас орманшысы атанады. Алматыдан Алтайдың жабайы табиғатына аттануы, қайсар мінезі, еңбекке құштарлығы кім-кімге де үлгі.

Шығарманы бірден оқып, игеріп кете алмайсың. Бір қалыпты, бір сарынды басталған туынды келе-келе өз арнасын табатындай. Жалпы автордың сөздік қоры құнарлы. Дегенмен, кей сөздері түсініксіз, жергілікті сөз ерекшеліктерін жиі қолданып, романның өн бойында кіріктіріп отырады. Мәселен, такаббар, тахта, айланып, пашпырт т.б.

Романның ең ұтымды тұстарының бірі – юмордың жиі кездесуі. Ұзақ сонар баяндаудан оқырманды құтқарып, көңілдендіріп отырады: «Ақша... Адам орнына ақша, бала орнына ағаш жинайтын да мода болды-ау!». Оқып отырып, күлесің, күле отырып, ойға батасың. Бұндай тұстары жетерлік.

Қаламгердің қалам алысының шеберлігі сол – сөйлемдерін қанатты сөзге құра білгендігінде. Мәселен, «Сызылып ішіп, сыпайлықпен тойған бір тамақтың, сыбырлап сөйлеп, сызданып тыңдаған сұқпаттың жалқы көңілге шипалығы қанша?!», «Әр заман өз ақылымен дана, өз ақымағымен думан», «Кешегі қызығың – бүгінгі мұң, кешегі мұңың – бүгінгі күлкі», «Әйел затын ерегестірсең, жау түсіреді, еркелетсең, басыңа шығады, елемесең, мүсәпір». Қаламгердің өмірден түйгені мен жиғаны мол екені көрініп-ақ тұр. Салмақты ой, шымыр түйін, кесек пікірлер.

Ал енді кейбір көлеңкелі тұстарын шолып өтейік. Алғашында бас кейіпкер секілді көрінген Бекетті нағыз шешуші тұстарда жиі «жоғалтып» аламыз, оның көрінгенмен көңіл көтеруі, Жақыптың әйеліне көз салуы жеңіл ойдың адамы екенін көрсетіп қоя береді. Образ типтік күйге жетпеген. Оның махаббатқа дәрменсіздігі көп жағдайда көптің бірі ретінде көрсетеді, әр қызды Әсемге ұқсатуы қисынға келмейді, еске сақтау қабілеті нашар ма деп ойлап қаласың, ал болмашы бір сезімі де жеткілікті суреттелме-

ген. Басында біраз ісімен көзге түскен Сифат та соңғы сәтте ұшты-күйлі жоғалады. Мешелдің де 15 сәткелік түрмеден кейінгі тағдыры да беймәлім. Аяқсыз қалған. Оқушыға күмән туғызатын жерлердің бірі - Жәмиланың ата-ананың қарсылығына қарамастан, қыз айттыруға келіп отырған Бекеттердің артынан жүгіріп шығып, «түр-тұлғасы келіспеген», өзі танымайтын Мешелдің етегінен ұстауы аса нанымды шықпағанын айта кетсек, артық болмас.

Ал тұтасымен алғанда, «Қараорман» романы экологиялық мәселені қозғап, тағдыр тартысына құрылған, орманшы атты мамандықтың қиын да қызықты қырларын көрсете білген. Әсіресе орманшылардың зеңгір көкке қарап, күн райын бақылай білуі (Сифаттың), ағаштардың белгілі бір мөлшермен шабылуы көп нәрсені аңғартады. Сонымен қатар ауыз әдебиетінде кездесетін бітім-болмысына қарап ат қою (Қара Дию, Тасқабак, Қарашелек, Мешел т.б.) тәсілі де - романның табыстарының бірі.

Қалихан Ысқақ – қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар дарындардың дарасы. Өмір сүруін тоқтатып, историзм «қоймасына» түскен небір жауһар сөздерге «өмір сыйлағаны» қаламгер қабілетінің қуатын сездірмей ме?! Сонысымен құнды, сонысымен асқақ.

Әдебиет:

1. Ысқақов Қалихан. Қараорман: Роман. – Алматы: Жазушы, 1981. – 232 б.

В статье авторы рассматривают и анализируют художественный мир, язык, стиль и способы формирования образов в романе писателя Х. Ысқакова «Кара орман», а также художественное мастерство писателя в подаче миро-воззрения персонажей и определения авторской позиции.

The article concentrates on the analysis of artistic world, language, style and methods of forming the images in the novel "Kara Orman" by H. Iskakov and proficiency of the ability to analyze inner world of the characters and identification of author's position as well.